

Jukka Ukkola

Ookko nää

Oulun murteen uusi sanakirja

Ookko nää

Oulun murteen uusi sanakirja

Jukka Ukkola

Ookko nää

Oulun murteen uusi sanakirja

© 2016 Jukka Ukkola

Kustantaja: BoD – Books on Demand,
Helsinki, Suomi

Valmistaja: BoD – Books on Demand,
Norderstedt, Saksa.

Kannen kuva: Ilpo Okkonen.

ISBN: 9789523394087

Sisällys

Lukijalle.....	6
Repriisi	8
Murresanat aakkosjärjestyksessä	13
Oulu for travellers.....	178
Murrevisa.....	181
Murrevisan vastaukset	191
Pettyyksi.....	193
Jankkiyhistys.....	194
Jankkinakka.....	197
Oulun murrekirjallisuutta.....	209

Lukijalle

Oulun murteen sanakirja *Ookko nää* on laajennettu ja uudistettu laitos vuonna 2000 julkaistusta sanakirjasta *ookkonä*, joka ilmestyi kolmena painoksena WSOY:n kustantamassa murreosanakirja-sarjassa sekä kahdeksan murteen yhteissanakirjassa *Elähän höt-kyile* (WSOY 2005).

Tämän uuden sanakirjan julkaisemiseen on useita syitä, joista tärkein on se, että jo parikymmentä vuotta kestänyt murrebuumi tuntuu jatkuvan edelleen, nyt vain uusin muodoin, ennen kaikkea sosiaalisen median keskusteluryhmissä. Niistä suurimpiin kuuluu Facebook-ryhmä *Oulun murteen ymmärtämisopas*, johon oli syksyllä 2016 kirjautunut lähes 14 000 jäsentä. Tuossa ryhmässä ja muuallakin on useita kertoja kyselty murreosanakirjaa, mutta selaista ei ole ollut tarjolla, koska edellisen laitoksen kaikki painokset ovat olleet loppuunmyytyjä jo useita vuosia. WSOY:n sanakirjaosasto on lakkautettu yrityskauppojen ja uudelleenjärjestelyjen jälkeen.

Itse olen jatkanut oululaisten murresanojen keräilyä sekä omin päin että useiden muiden harrastajien ystävällisellä avustuksella. Siksi rohkenen julkaista tämän uusitun version, tällä kerralla myös e-kirjana. Kaikkia sähköinen muoto ei varmaan miellytä, mutta toisaalta se voi helpottaa hakuja ja tuoda kirjan netin kautta entistä useampien lukijoiden saataville – entisiä oululaisiahan asuu tuhansittain eri puolilla maailmaa.

Sanakirjan tyyli on ennallaan – hakusanoja vain on noin 50 prosenttia lisää, kaikkiaan lähes 4 000. Lisäksi pakettiin kuuluu pieni kirjallisuusluettelo, *Oulu for Travellers* -sanakirja, laajennettu *Jankkinakka* sekä murrevisailu, jolla voinee vaikka illanistujaisissa testailla kuulijoiden oululaisuuden astetta.

Kirjassa ei ole kysymys tiukkaoppisesta kielitieteestä, vaan enemmänkin murrerupattelusta, jossa kuitenkin on pyritty pitämään kiinni oulun murteen peruspiirteistä. Kieliopiksi en niitä nimitä, koska mielestäni murteella ei voi eikä saakaan olla kielioppia.

Kirjan nimeä olen hiukan viilannut (*ookkonä* – *Ookko nää*) selkeyden ja erottelukyvyn vuoksi sekä siksi, että juuri tuosta nimestä on tullut eniten palautetta. Osa lukijoista on vahvasti sitä mieltä, että oulun murteessa yksikön toinen persoona lausutaan pitkänä (*nää*) eikä lyhyenä (*nä*). Arvasin tämän otattelun jo vuonna 2000, joten kysyin neuvoa alan auktoriteetilta, professori Matti Pääkköseltä. Hän oli tuolloin sitä mieltä, että molempia muotoja käytetään ja valintaan voi vaikuttaa esimerkiksi seuraavan sanan alkuääne, puheen rytmi ja puhujan oma puhetapa tai kielikorva. Omasta mielestäni lyhyt muoto on vanhempaa oulua kuin pitkä, joka tuntuu tulleen eteläisemmistä murteista. Nyt, 16 vuotta myöhemmin, alkaa kuitenkin kuulostaa siltä, että *nää* on jo päässyt voitolle, joten siksi myös kirjan nimessä kysytään: ”Ookko nää?”

Oulusa marraskuusa 2016

Jukka Ukkola

Repriisi

Kun oululainen avaa suunsa, hän yleensä paljastuu oululaiseksi, vaikka olisi elänyt jo pitkäänkin vantaalaisessa lähiössä television ääressä. Hänet paljastaa useimmiten kaksitavuisen sanan ylimääräinen, *kolomas* tavu ja/tai inessiivin loppupäättteen toisen ässän katoaminen (*Oulusa*). Molemmat piirteet istuvat syntyperäisen oululaisen kielentajussa kuin geenit.

Ja kun oululainen paljastuu oululaiseksi, häneltä lähes säännönmukaisesti kysytään: "*Ookkonä Oulusta?*" Kysymys ei läheskään aina tule puhtaassa muodossa, ellei kysyjäkin ole oululaisia, vaan se väännähtelee kammottavasti sinne päin: "*Ootkonä Oulusta*", "*Outkonää Oulusta*", jopa "*Oletkosä Oulusta*".

Oululogiassa pitemmälle ehtineet osaavat myös jatkokysymykset: "*Ookkonä pölijä? Pelekääkkönä polliisia? Juokkonä piimää? Syökkönä porkkanaa?*"

Kaikkein valistuneimmat saattavat tietää jopa litanian tuoreimmat tulokkaat: "*Ossaakkonää nouhauta? Värkkääkkönää käläkättimiä? Myökkönää haitekkia? Alakkonää milijonääriksi?*" Tällainen kysely on etelävaresten mielestä jostain syystä tavattoman lystikästä, muka hassua puhetta. Kumma juttu, normaalia arki-kieltähän se on.

Vähän yli sata vuotta sitten oulun murre koostui suurimmaksi osaksi ruotsin sanastosta, olihan vielä 1800-luvun lopulla ruotsi Oulun herskapin ja fiskaalien pääkielenä. Suomea vasta tuotiin yleiskieleksi, väliin mm. tervaaamalla ruotsinkielisiä katukylttejä.

Toki vaikutteita tuli kauempaakin kuin Pohjanlahden takaa, koska Oulu oli ja on vilkas satama- ja kauppakaupunki: venäjästä, eng-

lannista ja ranskasta, tosin niistäkin usein ruotsin kautta. Esimerkiksi nyky-Oulun keskus, kävelykatu *Rotuaari*, on saanut nimensä ruotsin *trottoarista*, joka puolestaan tulee ranskan *trottoirista*. Ranskasta on peräisin myös poliisiputkan vanha nimitys *korttikaari*, *corps de garde*.

Venäläisperäisiä sanoja (*harasoo*, *holotna*) Perämeren rannikolle on kulkeutunut jonkin verran lähinnä Vienan Karjalasta tulleiden kauppiaiden, "laukkuryssien" mukana. Muita yhteyksiä itään on ollut lukuisilla sotaretkillä, mutta niiden aikana ei taidettu ehtiä juuri kieltä omaksua. Jonkin verran vaikutteita Oulun pojankolttiaisten kieleen tarttui 1900-luvun alussa olleesta venäläisestä varuskunnasta, mutta suhteiden etäisyyttä kuvastanee se, että nuo sanat ovat lähinnä sellaisia, jotka voi kuulla kaukaakin, kuten sotilaskäskyt *napletsoo ja volnaa*.

Jatkosodan loppuvaiheissa Oulussa vaikuttanut saksalainen alppijääkärien joukko-osasto ehti jättää muutamia jälkiä lähinnä kaupunginosien paikannimistööseen (*Alppila*, *Tirolintie*), ei juuri muuhun kieleen, vaikka yhteydet alkuasukkaisiin olivat väliin hyvinkin läheisiä.

Tuorein murteen muokkaaja on tietysti englantia, joka vyöryy kieleen niin Oulussa kuin muuallakin Suomessa. Ouluun englantia on rantautunut kenties vielä voimakkaammin kuin moneen muuhun paikkaan kaupungin suosiman huipputeknologian mukana. Tosin monet englanninkielisetkään termit eivät täällä kauan säily semmoisinaan, koska ne on helppo taivuttaa oulun kieliopin mukaisiksi. Niinpä Wordistä tulee luontevasti *Vöörti*, modemista *motteemi*, helpistä *heleppi* ja niin edelleen.

Muista "ulukomaista" tärkeimpiä vaikuttajia oulun kieleen ovat epäilemättä savo, peräpohjola ja eteläpohjanmaan murteet, kukin sitä vahvempana, mitä lähemmäs niitä mennään. Yhtäläisyydet

eivät kuitenkaan ole niin suuria kuin voisi luulla, sillä jokaiseen näistä murteista on kehittynyt oma ydinsanastonsa, jota naapurialueella ei esiinny lainkaan ja jota ei ymmärretä – tai jopa ymmärretään aivan toisessa merkityksessä.

Oulun murteen ja varsinkin sen svetisismien vankka pääkaupunki on tietysti Oulu, jossa ruotsinkielisiin porvaris- ja virkamiesperheisiin tullut palvelusväki ja muukin rahvas mielellään yritti omaksua herrasväen kieltä. Maaseudulle tämä kyökkiruotsi levisi jonkin verran paluumuuttajien mukana, mutta usein se myös lie-nee naurettu mykäksi. Muilta osin jokseenkin samanlaista murreta puhutaan melkein koko Pohjois-Pohjanmaalla, Perämeren rannikolla Siikajoelta Iihin, Oulujoen varrella Kainuun rajoille saakka, Iijokea ylös Pudasjärven suuntaan, nelostietä etelään ainakin Rantsilan tienoille.

Oulun murteen kehitykseen on vaikuttanut enemmän aika kuin paikka. Se kai johtuu siitä, että ruotsin kieli menetti näillä seuduilla valta-asemansa nopeasti ja katosi sitten melkein kokonaan. Tästä syystä myös ruotsalaisperäiset murre sanat ovat nopeasti unohtumassa. Vain viitisenkymmentä vuotta sitten kirjoitettuja murrejuttuja ei enää monikaan nykyoululainen pystyne ilman sanakirjaa lukemaan.

Jo ennen kuin ruotsalaisperäiset sanat alkoivat kadota puhujien muistista, monet niistä ehtivät suomettua. Se tarkoittaa ennen muuta sitä, että oululaisen suuhun oudot "hienostelukirjaimet", kuten b, d ja f joko muuttuivat suomalaisittain kovaan muotoon (p, t, hv), tai hävisivät kokonaan pois. Samoin on käynyt useimmille sananalkujen kaksoiskonsonanteille, joista yleensä ensimmäinen on kulunut kuulumattomiin. Näin tuli *affääristä ahavääri* (sittemmin *bisnes tai pisnes*), *droskasta roska*, *prännäristä rän-*

näri, *sträkinuorasta räkinuora* ja niin edelleen. Tämän kirjan sanastossa on näissä muodonmuutostapauksissa mainittu ensin sanan tuorein tai yleisimmäksi oletettu muoto.

Suomalaisperäisestäkin oulun kielestä on hävinnyt tai olennaisesti muuttunut muutamia piirteitä. Niistä näkyvimpiä lieenee diftongin muutos, eli *kiälen* katoaminen ja korvautuminen yleissuomalaisemmalla *kielellä*. Vielä 1900-luvun puolivälissä oululaisetkin *syättivät liakkuja* kalloille, mutta eivät enää. Tämän kirjan sanastossakin vanha kiäli on hylätty ja korvattu nykyisillä muodoilla. Ne jotka kiältä kaipaavat, osaavat sen muokata itse.

Kuten pääasiassa puheena eläville murteille on tyypillistä, kunkin sanan kirjoitusasusta on monta näkemystä, joista jokainen on käyttäjänsä mielestä se ainoa oikea. Näin kai pitää ollakin. Itse kunkin oikea murre on sitä mitä hänen lapsuudenkodissaan puhuttiin ja se saattaa olla erilaista jo naapurikyliässä, puhumattakaan eri aikakausista. Eli savon kielen sanakirjailijan Unto Eskelisen sanoja mukaillen: "On just jullilleen niinku sanotta, ei tämmoo sitä oulua, mitä teillä kotona ruukataan puhua. Teijän oma murteenna on ihan teijän omituista kieltännä, jatkakaa vaan sem puhumista elekkääkä antako sanakirijan häiritä."

Tai niin kuin Oulu-Selskapin entinen puheenjohtaja Matti Väänänen sanoi: "Oulun vanahaa kieltä on meleko heleppo ymmärtää, mutta kirijottaa sittei ossaa kukkaan."

Myöskään ammattimaiset kielentutkijat älkööt narkästykö tämän sanakirjan epätieteellisyydestä. Ei tätä ole eksaktiksi tieteeksi tarkoitettukaan, vaan enemmänkin lukemistoksi ja parhaimmillaan ehkä oulun kielen selviytymisoppaaksi.

Kiitokset oulun murteen vaalimisesta, sanaston kartuttamisesta ja sananselityksistä kuuluvat ainakin Oulussa toimivalle Jankkiyhitykselle, professoreille Matti Pääkköselle ja Harri Mantilalle, lehtori FT Paula Rossille ja muille yliopiston suomen kielen laitoksen tutkijoille sekä tiedotuspäällikkö Pipu Lantolle ja viestintäpäällikkö Vesa Hannilalle. Tämän uuden laitoksen erityinen innoittaja on ollut aiemmin mainittu nettiyhteisö, *Oulun murteen ymmärtämisopas*, jossa käydään jatkuvasti vilkasta ja tasokasta keskustelua yhteisestä aiheestamme. Toisena merkittävänä uutena nettiaineistona on ollut myös jatkuvasti täydentyvä urbaanisankirja.com.

Kaunokirjallisuuden puolelta erinomaista apua vanhan oulun murteen ymmärtämiseen ovat antaneet erityisesti kirjailijat Lauri Pohjola (Jäijellähtö, 1948), Martti Putaala (Oulun horisontista 1952), Aaro Mäntyoja (Ooostakaa Kalevaaa, Pohjoinen 1989), ja Matti J. Moilanen (Esse, avoialakane, Ellipsi 1998).

Oulusa maaliskuusa 2000
ja uuvestaan marraskuusa 2016

Jukka Ukkola.

Aa

aanaila aavistella, ennustaa. *Seun turha aanaila mitä huomissapäivänä tapahtuu.*

aaninki aavistus.

1. **aaloppi** rautatierumpu, viemäri.

2. **aaloppi** pakaravako.

aapapiipa hippaleikki.

aaporkka kenkä.

aarholli laivan kiinnitys satamapollariin. **aarti** kohtelias.

Elekku kohhautti aartisti hattuva vanhalle opettajalle.

aataminaikunen ikivanha.

aattua asettua, keskittyä.

affääri/ahavääri liiketoimi, bisnes. *Haitekki ruukas olla hyvä affääri Oulun seuvulla.*

affäärimies liikemies.

ahajo ahjo.

ahane ahkera, ahne. *Uusi reskontra taitaa olla ahane työlle, ku ei malta puoliselle lähtä, vaikkon ruokatunti.*

ahava päivetys; kevätuuli.

ahaven ahven.

ahavettua ahavoitua, päivettyä, ruskettua. *Ookkonä ollu eteläsä Kempeleesä ku oot nuin ahavettunu.*

ahteri perä laivassa, joskus myös ihmisellä.

ahterspeili laivan peräpeili.

ahtimet kalaverkkojen kuivaustelineet.

aijastua harmaantua, vanhentua. *Maalaamaton hirsiseinä alakaa aijastua jo muutamasa vuojesa, mutta saattaa silti kestää vuosisatoja.*

aijjaa ajaa.

aijjaa hyyyryä roikkua/luistella linja-auton perässä.

aijjaa takkaa tarkoittaa.

aijjeerata touhuta, nahistella, temppuilla, juonitella, oikutella. *Tuttujen poikain kansa siinä aijjeerattiin kaikellaista.*

aijantoloppa aidantolppa.

aikusin aikaisin.

ainua ainoa.

ainuaasa kunniaansa, neitsyyttään. *Heikiltä ei kyllä saa mittää värkkikalua lainaan, se vahtii niitä ku entinen piika ainuaasa.*

aisata kuoria ranka.

aituus aitaus, hevoshaka.

aivina pellavakangas.

ajan kansa ajan mittaan, kunhan ehditään. **ajella puliksi** leikata tukka kokonaan pois. *Jokku pojanklopit aijaa päässä puliksi intisä, vaikkei ne mittää skinejä oiskaa.*

ajettua tulehtua, paisua. *Siihem pittää laittaa kylymä kääre, ku seun nuin ajettunu.*

ajopuu hylkeenpyytäjän "kelkka".

ajosa ajoissa.

akanottolupa rippitodistus. *Jussi selevisi rippikoulusta hä-tärääppösesti, mutta sai sentään akanottoluvan.*

akantappaja moottoripyörän sivuvaunu. **akantekele** morsian, tyttöystävä. *Juhannuksena Kaale toi akantekeleesä vanahuksille näytile.*

akiteerata kiihottaa, yllyttää.

akka vaimo, nainen.

akkametto koppelo, naarasmetsa.

akkuna ikkuna. *Vintousisa nää voit ottaa iimeilit toiseen akkunaan ja pittää vöörtin auki toisesa.*

akottua mennä naimisiin.

akuraati tarkka, täsmällinen, kohtelias. *Akuraati, sannoo norijalainen, eikä se palijo muuta porisekkaa.*

alaglassi jäätelö (a la glace).

alakaa päälle/alakuusa alun perin, alusta alkaen. *Sen näki jo alakaa päälle, että tämä urakka kussee.*

alakartano käymälä, huussi.

alakkonä/alakkonää mua alatko (leikkimään) kanssani.

Alakkonä mua vai meekkönä kotia.

Alako Alko, viinakauppa.

alakuperänen alkuperäinen.

alakööki ulkokeittiö, pyykkitupa, karjakeittiö. **alamanakka** almanakka, kalenteri. *Ei se möötti passaa ku ens viikolla, mullon alamanakka ihan täynnä.*

alapumi albumi. *Ookkonä kuullu että Huutajilta on ilmes-tyny uus alapumi?*

alatoopi lihahyytelö, syltty.

alavariisa/alavaria yhtenään, päntiönnään. **alavarsammi** vakava, totinen. *Se ikä ja viisaus vettää monen ihmisen alavarsammiksi.*

aliju elätti, kesy hoitoeläin. *Kossit oli ottanu vareksenpoika-sen alijukseen.*

alikessu alikersantti.

alite ali, alitse. *Sen keltasen piuhan pittää tietenni mennä sen vihiriän alite.*

allihuuppa kaikki yhdessä.

Alseniuksen rekkooli meriruoho, kaislikko.

altti ainainen, ikuinen. *Vaan altti kiitos Jumalan, kun teki meille tämän maan, josta ompi ilo saatu koko maailmalle. (Tiernapojat).*

aluhame, -housut, -paita, -vaatteet *alushame, -housut, -paita, -vaatteet.*

alusillaan alusvaatteisillaan. *Heleka-neiti oli justiisa noussu paatipunkasta ja oli vielä ihan alusillaan, ku Hele-meri-herra jo tormuutti saunam porstuvaan.*

aluton perätön, valhe.

Ameriikan läski valkoinen silava, pekoni. **amma** lapsen-hoitaja, imettäjä.

ammehoito palokunnan vesivarustus, säiliö ja kärryt. *Palokuntaki ehti tulipalloon kohta muuv väjen peräsä, ku sen ammehoito sattuu olleen kerranki valamiina.*

ammunijakki ammoniakki.

amppakeijari/ampakeijari apulainen.

ampumus sormien kolotus, nivelreuma. **anhiton** saamaton, kykenemätön.

ankkastokka/ankkastukki pitko, leeta. *Iso kahavi, lasillinen huitua ja siivu ankkastokkaa, kiitos!*

ankkuripeli ankkurikettingin kelauslaite.

ankrata ankkuroitua, jumittua.

annakka almanakka, kalenteri. *Makkaa selällään ku annakan tekijä.*

annakoiija ennustaa säätä. *Ensi kesän ilimoja on ihan turha annakoiija etukäteen, tulee mitä tulee.*

annatella säättiä, paapattaa. *Emäntä annatteli tulemaan, että houkkako nää oot ku meet myymään viimiset Nokijan osakkeet.*

anopinsilimä oksa laudassa. *Minnen kehtaa käyvä teijän huusisa, ku siellä seinäsä anopinsilimä kyyllää niinku mitäki hanttapulia.*

antaa vönttiin antaa selkään.

Anttelli Antellin leipomo ja kahvila Oulussa; oululainen suku. *Mee Anttellille leipurinkyltiksi ku oot nuin makian näkönen.*

anttimakassi virkattu tuolin tai sohvan suojus. *Sei Rylkreemi sotke sohovaa ku siinä on anttimakassi suojana.*

aparaatti laite, kone.

apia apea.

apitir ensimmäinen varaus, "minulle ensin". *Apitir ekkana hyppyskään!*

Appelgrenin puisto nyk. Otto Karhin puisto, "Letkunpuisto".

Oulun murteen uusi sanakirja Oookko nää on tuntuvasti laajennettu ja uudistettu laitos vuonna 2000 julkaistusta sanakirjasta ookkonä (WSOY 2000), joka on jo pitkään ollut loppuunmyyty. Uusi kirja tuntuu tarpeelliselta sen vuoksi, että jo pari vuosikymmentä jatkunut murrebuumi ei näytä laantuvan, vaan päinvastoin kiihtyvän entisestään mm. sosiaalisen median avulla.

Uuteen sanakirjaan olen omin päin ja muiden oulun kielen harrastajien avulla koonnut pitkälle toistatuhatta uutta murre sanaa entisten noin 2500:n lisäksi. Lisukkeena on myös murrevisailu ja alan pieni kirjallisuusluettelo.

Osa lukijoista on ollut sitä mieltä, että oulun kielen yksikön toiseen persoonaan kuuluu kaksi ä-kirjainta, joten heidän mielikseen olen sellaisen lisännyt uuden painoksen nimeen. Muuten kirja on tyyliltään entisellään, enemmän murrerupattelua kuin tiukkaa tiedettä.

Ooppa hööli ja ala lavata!

BoDTM
BOOKS on DEMAND

www.bod.fi